

Smedegård - en byhøj fra den ældre jernalder ved Nors

Bjarne Henning Nielsen

I 1993 og 1994 foretog Museet for Thy og Vester Hanherred en udgravning af en byhøj på gården Smedegårds jord. Årsagen til udgravningen var at I/S Nordkraft og Nordthy Strømforsyning skulle opføre en transformatorstation på stedet. Her præsenteres en række foreløbige resultater.

Fra den tid da Alexander den Store erobrede østen, mens Romerriget nåede sit højeste og næsten så sin undergang i møde, lå en lille landsby ved verdens ende og passede sit.

De barske vejrforhold i Nordsøen og Atlanterhavet har alle dage præget det nordvestlige Jylland. Naturen spiller tydeligt for enhver med kræfterne her. Sandflugt og klitdannelse har siden midten af yngre stenalder ødelagt store arealer for dyrkning, selvom klitvegetationen må have været udnyttet til græsning. I de områder som ikke blev dækket af sand, ryddede befolkningen efterhånden skoven for at skabe muligheder for dyrkning og yderligere græsning.

Denne rydning skabte imidlertid det problem, at det efterhånden, og i hvert fald fra jernalderens begyndelse, ca. 500 f.Kr., blev vanskeligt at skaffe de fornødne mængder tømmer og træ til bygningen af huse. Indtil dette tidspunkt har man næsten det indtryk, at oldtidsfolkene de fleste steder nærmest frådse med træ i deres byggeri. Grundplaner af husene viser, at væggene var opført af ret tætstillede lodrette stolper forbundet af risfletning med lerklining.



Fig. 1. Smedegårdlandsbyen var anlagt på nordhældet af en bakke ned mod en nu tør del af Lønnerup fjord. Om der i denne del af fjorden var åbent vand i den ældre jernalder, er uvist, men sandsynligt. Området syd for landsbyen er præget af et stort antal gravhøje fra bronzealderen, der vidner om intens bebyggelse forud for landsbyen.

det ske, at man jævnedes væggene ud over et gulv, hvor lerkar og meget andet stadig var placeret som før branden.

Man blev nødt til at se sig om efter nye materialer, i hvert fald til vægkonstruktionen. Men løsningen lå lige for. Man begyndte at bygge vægge af græstørv. Taget blev stadig båret af indre stolper og selve taget måtte også være konstrueret med en del træ. Men meget var sparet.

Det er de kraftige tørvevægge, vi kan takke for, at de såkaldte byhøje blev dannet. Når et tørvehus var for gammelt og nedslidt, blev det revet ned. Vægge og affald blev jævnet ud over det gamle gulv, og oven på dette udjævningslag blev det nye hus opført. På denne måde kunne der i byhøjene blive dannet tykke lag af gulve og udjævningslag. Hvert nyt husgulv forseglede de ældre med disses indhold af knuste lerkar, knogler osv. I, for arkæologen, heldige tilfælde, hvis et hus nedbrændte, kunne

Jernalderlandsbyerne i det øvrige Danmark og de nærmeste naboområder blev ved med at anvende lerklinede vægge. Der blev derfor ikke dannet de tykke kulturlag, vi kender fra byhøjene. Ved nedrivning af en nedslidt gård eller flytning af landsbyen blev alt, hvad man ikke kunne anvende igen brændt af og ofte smidt i de affaldsgruber, man havde gravet på pladsen. På grund af moderne pløjning er kulturlag kun sjældent bevarede. Derfor finder vi på denne type boplads kun husenes stolpehuller og affaldsgruberne.

Den ældre jernalders landsbyer blev desuden flyttet til et andet sted indenfor dens område for hver 100-150 år, formentlig som følge af omlægning af den dyrkede jord.

Men gårdene og landsbyerne i Nordvestjylland fulgte ikke altid samme flyttemønster. En byhøj og gårdene i den kunne forblive på det samme sted i 400 år, til tider længere, inden en flytning fandt sted. Derved kunne der blive dannet op til et par meter tykke lag af hus oven på hus.

Smedegårdlandsbyen

De ældste tørvebyggede huse, vi kender, stammer fra den ældre jernalders begyndelse, ca. 500-300 f.Kr. I Thy har perioden ca. 150 f.Kr. og frem til omkring 400 e.Kr. efterladt særlig mange boplads af byhøjstypen. Men tørvehusbebyggelser er også kendt fra de følgende perioder af oldtiden og historisk tid.

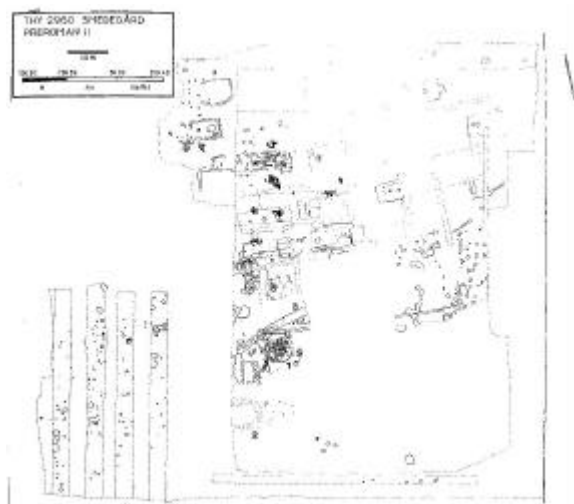


Fig. 2. Plan af landsbyens ældste fase ca. 300-150 f.Kr. og anlæg ældre end landsbyen. Blandt disse sidste kan man især bemærke: 1/ en gravhøj eller røse fra yngre bronzealder, der blev helt dækket af lag fra landsbyen og først blev kendt ved udgravningen; 2/ et stolpesat anlæg fra bronzealder; 3/ Bemærk at et vejforløb syd for bebyggelsen respekterede røsen. Gårdene har i denne periode for det meste 2 faser, men sjældent tilknyttede småhuse. Nogle af gårdene bevarede endvidere deres placering videre igennem de to næste faser.

I det nordlige Thy er der kun få kendte byhøje og Smedegårds placering på en nordvendt skråning var usædvanlig (Fig. 1). Det var derfor med kort varsel, at museet rykkede ud. Anlægsarbejdet var forlængst gået i gang, og det blev konstateret, at den vestlige del af

byhøjen var gravet væk af maskinerne (Fig. 2-3). Men der var dog bevaret stolpehuller og gruber i undergrunden, der viste, at landsbyen havde strakt sig herud. Tilbage på byggegrunden var et urørt areal på ca. 6000 m². Øst for den N-S gående Buskvej kunne man se opløjede lerkarskår og dermed konstatere, at landsbyen fortsatte mod øst, men i et område, der ikke blev berørt af byggeriet og derfor ikke blev udgravet. Museets undersøgelser blev derfor koncentreret om de endnu urørte 6000 m².

Det blev hurtigt klart, at der kunne være bevaret et op til ca. 1,5 m tykt kulturlag med hus ovenpå hus. Et enkelt sted var 14 langhuse anlagt, det ene afløsende det andet. Tilmed hørte der til hvert langhus et eller 2 småhuse, som tjente forskellige formål.

De ældste huse her var anlagt ca. 300 f.Kr., de yngste ca. 100-200 e.Kr. Der var altså mulighed for at følge bebyggelsen gennem et meget langt tidsrum.

De mange jordlag ydede tilmed en beskyttelse for forkullet materiale af frø og korn, der blev konstateret i store mængder. Ved at undersøge de forskellige plantearter og kornsorter vil det være muligt meget nøje at beskrive det benyttede agerbrug og tilmed det plantemiljø, der omgav landsbyen.

Under landsbyen bestod undergrunden af først et tykt lag ler og herunder kridt. Dette kridt brød man og anvendte det i knust form til gulve i en del af husene og gårdspladser foran og mellem husene. Ud over at gøre det lettere at skelne de enkelte lag fra hinanden betød kridtet også, at knogler blev utroligt godt bevaret.

Udgravningen af Smedegårdlandsbyen ville altså give en enestående mulighed for at beskrive en landsbys bebyggelseudvikling, agerbrug/plantemiljø og den animalske produktion/forbrug gennem en periode på 400-500 år.

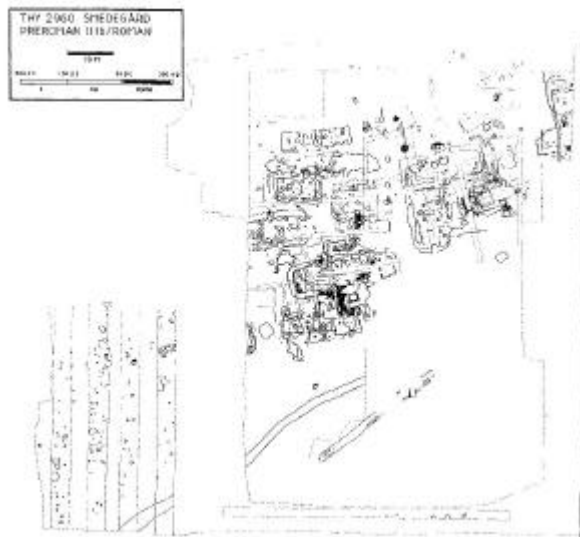


Fig. 3. I tiden ca. 50 f.Kr. – 200 e.Kr. var der en voldsom aktivitet på Smedegård. I den sydlige gård blev der alene i denne fase udgravet 6 langhuse over hinanden, samt et stort antal småhuse. Denne gård havde også de bedst udførte indgangsbrolægninger og både denne gård og gården øst for havde stensatte kældre placeret sydøst for indgangen. Bemærk at der stadig er vejforløb syd for landsbyen. 1/ Kvindegraven, 2/ Den hovedløses grav.

Der var begrænset tid til feltarbejdet. Byggeriet skulle jo være færdigt. Det blev derfor vedtaget at udgrave landsbyen ved nøje at tegne de mange huse og andre

lagtyper dels i vandret plan, dels ved at tegne lagene i de lodrette vægge i snitgrøfterne, der blev gravet gennem landsbyen. Herved blev konstateret mindst 71 langhuse og 38 småhuse. Flere end 1200 jordlag og anlæg blev registreret.

Efter denne kortlægning blev der så udtaget en mængde jord fra hvert af de ønskede lag. Denne jordmængde blev vandsoldet. Det vil sige, at jorden blev skyllet igennem et fintmasket net og oldsagerne opfanget på dette. Af systematiske årsager blev der foretaget vandsoldning af nogle lag i deres helhed, mens der af andre kun blev vandsoldet 0,5 eller 1,0 m. På denne måde vil det være muligt at foretage statistiske sammenligninger af fundmængderne fra de enkelte lag.

Det var imidlertid ikke muligt for vandsoldningsholdet at følge med tilgangen af nye jorddynger, og da der ikke længere var plads til at oplægge nye jorddepoter på byggepladsen, blev det nødvendigt at leje en del af nabomarken for at få plads til alle soldedepoterne. En mængde større end 200 m³ blev skyllet igennem.

For at få indsamlet et materiale af frø, korn og plantedele blev der taget et stort antal jordprøver á 20 liter. Disse prøver blev også vandsoldet, men i et særligt floteringsapparat der udnytter, at forkullede korn, frø og planterester vil flyde ovenpå, mens jordpartiklerne synker ned. Der blev floteret mere end 200 sådanne 20 liters prøver.

En ældre jernaldergård i Thy og på Smedegård bestod ofte af et langhus med et til to tilhørende småhuse, især i den senere del af perioden. Langhuset kunne være 12-20 m langt og 4,5-5,0 m bredt inden for tørvevæggene. Beboelsen var i den vestlige del af langhuset og stalden i den østlige. Ofte skrånede huset let nedad fra vest mod øst, formentlig en følge af udrømning i stalden. Ved overgangen mellem beboelse og stald var der en indgang i syd og en i nord. Sydindgangen havde ofte en velbygget stenbrolægning, som kunne være lagt af rått tilhuggede flade sten. Det var ligeledes altid mod syd, man havde anlagt gårdspladser af kridt. Brolægningerne i nordindgangen var for det meste ringere konstrueret, og der var en tendens til, at der ud for denne indgang lå kraftigere lag af affald. Dette kunne tyde på, at indgangene blev anvendt til forskellige formål. Småhusene havde et gulvareal på højst ca. 3 x 4 m og man må regne med, at de har været anvendt som værksteder, oplagringsrum og lignende. Småhusene kunne være forbundet til et langhus via en kridtgårdsplads eller i et enkelt tilfælde med en sti lagt af kridt.

Muligvis bestod den enkelte gårdsenhed i den sene periode af mere end blot ét langhus og et par småhuse. Den økonomiske enhed kan i virkeligheden godt have været udgjort af flere langhuse med forskellige funktioner og mange småhuse arrangeret i store grupperinger. Bearbejdningen af data fra landsbyen er dog endnu ikke så langt fremme, at teorien lader sig bevise endnu.

Fundene

Ved vandsoldningen blev der gjort fund af store mængder skår fra utallige knuste lerkar. Keramikken er velegnet til datering af de forskellige lag. Men ved selve udgravningen kunne der optræde fund af kera mik, hvor det var sikkert, at lerkarrene havde haft en særlig funktion. I den ældre faser huse stod der af og til i vestenden af huset nedgravede

lerkar. Det bemærkelsesværdige ved disse var, at der hver gang var to store kar, det ene inde i det andet. Det luftrum, der var mellem karrene, kan muligvis have virket isolerende, således at der måske var tale om en slags primitivt køleskab. Andre steder i husene, også i yngre huse, var andre nedgravede lerkar, som regel mindre kar. De må have tjent andre formål som beholdere.



Øverst – Fig. 4. Fundene af knogler fra et enkelt soldedepot.
I midten – Fig. 5. Benredskaber; bennåle.
Nederst – Fig. 6. Benredskaber; fra oven, tak af rådyr, pren, benspatel, benspatel.

Knoglerne

Som det har været nævnt tidligere var det brugen af kridt til gulve og gårdspladser, der var forudsætningen for de usædvanligt gode bevaringsforhold for knogler. Tusinder af knogler blev indsamlet og af den store mængde er endnu kun analyseret en lille del. Materialet kan i grove træk inddeles i fire grupper. Den første består af benredskaber eller på anden måde tildannede knogler (Fig. 5-8), den anden af knuste knogler (Fig. 4), den tredje af knuste sortbrændte knogler (Fig. 4) og den fjerde af især små, ikke knuste knogler.

Benredskaberne blev ofte fundet hele og de almindeligste typer var bennåle (Fig. 5), benspatler af ribben (Fig. 6) og prene eller syle (Fig. 6). Temmelig sjældne var spydspidser af rørknogler, hvoraf en af en lang fugleknogle (Fig. 7). Harpuner var ligeledes sjældne. Én var fremstillet af hvalknogle (Fig. 7). Der var en mulig fløjte (Fig. 7). Blandt de tildannede bengenstande forekom i et stolpehul resterne af en lodret stående tilspidset ribbensknogle af en hval. Den må i sin fulde længde have tjent som stolpe, formentlig i en båseskillerumskonstruktion (Fig. 8). Et fund af en knogleende med dybe riller viste, at man anvendte den ældgamle stikkemetode til udspaltning af redskaber som nåle og prene (Fig. 8).

Man har formentlig knust dyrenes knogler med knusestene for at få adgang til den proteinrige marv. Når marven var fjernet blev knoglestumperne enten smidt ud, eller måske brugt som brændsel (Fig. 4). Det er også muligt, at man har anvendt benkul medicinsk til mennesker og dyr.

Der var knogler af alt fra mus til hval. Blandt husdyrene var får langt det almindeligste, efterfulgt af kvæg. Dette var den omvendte situation i forhold den ældre bronzealders bopladser i Bjerre Enge blot få kilometer herfra. Smedegård repræsenterede et markant skifte i husdyrproduktionen. Det er muligt, at skiftet skal ses i forbindelse med skovens tilbagegang. Traditionelt kvægbrug krævede frisk løvfodring i de åbne skove og græs på engene om sommeren og tør løvfodring om vinteren, og det kan have været vanskeligt at fremskaffe tilstrækkeligt med vinterløvfoder. Produktion af egentlige foderafgrøder kom ikke på tale før langt senere. Får var derfor et langt bedre valg til området.



Øverst – Fig. 7. Benredskaber; fra oven, spydspids, spydspids, mulig fløjte, harpun, harpun af hvalknogle.
Nederst – Fig. 8. Bearbejdet knogle; fra oven, tilspidset hvalknogle, knogleende med spor af udspaltningsteknikken.

Blandt de øvrige husdyr var der meget få svin, måske igen et resultat af den manglende skov. Ged var tilstede og heste. Hunde var ret almindelige. Én var oven i købet begravet, men dog uden gravgaver. Endelig blev der fundet hele skelettet af en hane i et lag fra landsbyens mellemste fase. Hønsehøld blev først indført til Danmark i romersk jernalder (0-400 e.Kr.). Der er da heller ikke fundet andre hønsekogler indtil videre på Smedegård. En kulstof-14 datering vil være nødvendig for at afgøre, om hanen er gravet ned på et senere tidspunkt eller om den vittelig var den enlige svale.

Knogler fra mus og andre smådyr var hyppige. Ofte blev disse småknogler fundet i små, uordentlige hobe.

Formentlig er disse hobe rester af hundes og svins måltider.

Landsbyens indbyggere drev også lidt jagt. Hare blev oftest taget, men der var også knogler af kron dyr og råvildt, så helt skovløst har Thy ikke været. Hertil kommer ræv og hermelin. En enkelt tand blev bestemt til at stamme fra enten bjørn eller spækhugger. Bjørnen var på dette tidspunkt udryddet i Danmark, så tanden må såfremt det er en bjørnetand, på en eller anden måde være importeret til Thy. Er det en spækhuggertand slutter den sig til en række fund af hvalknogler, som blev gjort i lag fra hele Smedegårdslandsbyens levetid. Det var næppe sandsynligt, at indbyggerne ligefrem drev jagt på hvaler. Snarere må man regne med, at der var tale om strandede dyr, der blev slagtet ved kysten.

Af vilde fugle var der gås, trane og mågefugle.

Fiskeriet må have haft stor betydning, større end de mange fiskeknogler viser. Knoglerne var meget let nedbrydelige og de må i vidt omfang være gået til, mens

de lå på møddingen. De fiskede arter var haj, torsk, hornfisk, fladfisk, ål, aborre, helt, karpfisk som skaller og gedde. Altså fisk fra salt-, brak- og ferskvand. Der blev ikke gjort sikre fund på Smedegård, der kunne belyse de benyttede fangstmetoder. Muligvis dog rester af fiskekroge og netsynk af bleger. Om harpunerne blev anvendt i fiskeriet eller muligvis sælfangst er usikkert.



Fig. 9. Væggene i et hus var bygget af utallige tørve af ca. 1 meters længde og ca. 0,3 meters bredde. Tørvene kunne være gravet i flyvesandsområder (lyse tørve), eller komme fra græsområder med humus (mørke tørve). Tørvevæggene har måske været op til to meter høje, men sandsynligvis noget lavere. På Smedegård var de bevarede rester af vægge mest almindeligt 10-20 cm høje. Enkelte gange op til 60 cm.

Indsamling af skaldyr, først og fremmest blåmusling, havde stor betydning. I næsten alle lag blev der fundet større mængder skaller. Et sted blev opsamlet en koncentration af meget små hjertemuslinger. De har næppe været bevidst indsamlet, men kan tænkes at have siddet på tangplanter, der var taget med til landsbyen. Tangen kan have været anvendt som brændsel eller måske som tækkemateriale.

Fundene af korn og andre planter

Sammenlignet med andre samtidige fundsteder er Smedegård meget rig på velbevarede fossile planterester som korn og frø. Det var imidlertid kun brændt materiale,



Øverst – Fig. 10. Til højre ligger den sydlige halvdel af gulvene i de 3 huse i Gård 14. Til venstre ses to lag kridt, der tjente som gårdspladser for husene.



Nederst – Fig. 11. I Gård 14, hus 1 var denne ryghvirvel fra en hval placeret lige vest for husets ildsted. Den må have tjent som en slags skammel eller stol. Lignende eksempler er kendt fra grønlandske nordboruiner.

der blev bevaret. Men på en jernalderboplads var der mange muligheder for at planterne kom i kontakt med ild. Tabt på ildsteder, ristning i forarbejdningen til mel,



Fig. 12. Kvindegraven

madtilberedning og ildebrand. Byhøjens lag beskyttede de brændte dele mod mekanisk nedbrydning.

De foreløbige resultater viser, at der på Smedegård blev dyrket en lang række arter. Der var rester af nøgen seksradet byg og avneklædt byg, flere typer hvede, havre, rug, sæddodder og hør. Af disse var der også rester fra bearbejdningen, f.eks. i form af avner og aks. Et stort antal dyrkede urter var der også rester af.

Samlet viser fundene, at man har opdyrket både fugtige, humusrige jorde og tørre, sandede, næringsfattige jorde. Hertil kommer fund af planterester, som groede på græsningssområderne, både mark og eng, samt fra vådområder, moser og heder. Disse arter kan være kommet til pladsen i form af græstørv og tækkemateriale til husbyggeri, der senere blev udsat for ild, men også som tørvebrændsel eller som dyregødning fra de græssende dyr. Det sidste kunne også anvendes som brændsel eller blive udsat for ild på anden måde.

Når analyserne af knogler, frø, korn og plantedele bliver færdige, vil det være muligt at beskrive landsbyen uhyre detaljeret med hensyn til dyreholdets og agerbrugets sammensætning og udvikling, samt at tegne et klart billede af det omgivende miljø. Måske kan endog ændringer i dette blive konstateret.

Mennesket på Smedegård

Mens vi har store mængder materiale af det af mennesket frembragte og benyttede, var der af menneskene selv kun få spor. I ældre jernalder før år 0 var ligbrændingsskikken enerådende i Danmark. Syd for selve gårdene blev der udgravet små grupper af brandpletter med ganske få hvidbrændte knogler og næsten ingen daterende oldsager. Disse kan tilhøre de ældre faser af landsbyen. I den del af landsbyen, der hørte til i ældre romersk jernalder (0-200 e.Kr.) var dog begravet mindst 2 personer ubrændt (Fig. 3 og 12). Den ene, en kvinde, var begravet i staldenden af et langhus. Det er dog muligt, at begravelsen er fundet sted længe efter, at huset var nedlagt på stedet. Selve graven var lille, ca. 1,2 x 0,8 m. Heri var den døde placeret i et leje, man kalder ekstrem hocker. Det vil sige, liggende på siden med benene trukket helt op foran brystet og armene op foran ansigtet. Man får nærmest indtrykket af, at liget har været snøret sammen. Hovedet var i vest, med ansigtet vendt mod syd. Kvinden havde foran på brystet en bronzesnål og som gravgave var medgivet et lille lerkar, der stod bag kvindens ryg.

Omkring 20 meter nord for denne grav blev der udgravet endnu en grav. Graven lå denne gang uden for et hus. Skelettet var bedre bevaret end det første. Den dødes stilling gav indtryk af at være kulet noget brutalt ned, og hovedet manglede. Trods intens eftersøgning blev der ikke fundet rester af dette, og det forbliver ubesvaret, hvorfor det ikke var med. Der var øjensynlig ingen gravgaver, men der lå en fåre kæbe foran brystet.

Det er overordentlig sjældent, at museerne får lejlighed til at udføre så omfattende arkæologiske undersøgelser i så komplekse fundsammenhænge og med så fremragende bevaringsforhold. De 400 -500 år bebyggelse fra den ældre jernalder på Smedegård har afgivet et uhyre stort forskningsmateriale, som kun venter på at blive analyseret og publiceret færdigt i de kommende år.

Knoglebestemmelserne er foretaget af Tove Hatting og Troels Hatting. Fiskeknogler af Inge Bødker Enghoff, alle

Zoologisk Museum, København. Præparation af floteringsprøver blev foretaget af cand. mag. Peter Hambro Mikkelsen, mens analyser af prøverne blev foretaget af David Robinson, Nationalmuseet, København.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1996, side 51-60).